

Bu isə ölkə iqtisadiyyatının aqrar bölməsində məhsuldar qüvvələrin inkişaf etdirilməsi beynəlxalq əlaqələrin formalaşdırılmasına texnika və texnologiyaların prinsipcə yeni növlərin yaradılmasında mühüm rol oynayır.

Aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

-aqrar sahədə kiçik və orta biznesin inkişafının dəstəklənməsi;

-kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqinin stimullaşdırılması;

-aqrar sahədə "istehsal-saxlama-emal-bölgü" mexanizminin formalaşmasının təşkilati-iqtisadi baxımdan dəstəklənməsi;

-texniki proseslərə investisiya proqramlarını reallaşdırmaq məqsədilə zəruri təşkilati strukturların yaradılması;

-kredit-maliyyə qurumlarının fəaliyyətinin aqrar sahənin maraqlarına uyğunlaşdırılması;

-torpaqların meliorasiya və irriqasiyasının həyata keçirilməsi üçün məqsədli proqramların həyata keçirilməsi;

-aqrar istehsalın səmərəli və çevik sığortalıması sisteminin yaradılması.

ƏDƏBİYYAT

1. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Bazar münasibətləri şəraitində qiymətin formalaşmasının elmi əsasları. - Bakı, 1994-cü il. 48 s. 2. Уткин Э.А. Цены, ценообразование, ценовая политика. Москва 1997 г. 222с

ƏRZAQ BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AQRAR SAHƏNİN MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA ROLU

İ.İ. NAMAZOVA, dissertant
Az.ETKTİ və Tİ

Aqrar sahənin özünəməxsus xüsusiyyətləri bütün dövrlərdə onun az gəlirliyini şərtləndirmişdir. Məhz bu baxımdan da iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin rentabellik səviyyəsi aşağı olur. Əvvəlki təsərrüfatçılıq sistemində aqrar sahənin maliyyə vəziyyəti dövlət büdcəsindən verilən dotasiyalar vasitəsi ilə dəstəklənirdi. Hazırda isə iqtisadiyyatın radikal şəkildə liberallaşdırılması, eləcə də dövlət büdcəsinin imkanlarının məhdudluğu bu fəaliyyətə həyata keçirməyə imkan vermir.

Bütün dövrlərdə kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfat subyektləri ilə emal müəssisələrinin fəaliyyətinin rentabellik səviyyəsi arasında kəskin fərqlər mövcud olmuşdur. Əslində bu fərqin yaranması emal müəssisələrinin istehsalçılar üzərində iqtisadi hegemonluqlarını reallaşdırmaqdan qaynaqlanmışdır. Bu fərq həm də kənd təsərrüfatında məhsulların tez xarab olmasından və bu səbəbdən də emal müəssisələrinin məhsulu aşağı qiymətə almasından yaranmışdır. Məhz bütün bunlar aqrar sahənin iqtisadiyyatın digər sahələrilə müqayisədə geniş təkrar istehsalı həyata keçirmək üçün zəruri kapital resurslarından məhrum olmasına gətirib çıxarmışdır. (1)

Aqrar sahənin maliyyə resurslarının məhdudluğu bir çox faktorlarla yanaşı ərzaq bazarındakı vəziyyətdən də asılıdır. Aqrar əmtəə istehsalçıların gəlirləri əslində ərzaq bazarında öz məhsullarını reallaşdırmaqdan formalaşır. Ərzaq bazarının kütləvi şəkildə inhisarlaşması, eləcə də istehsalçının nəqliyyat və iqtisadi imkanlarının onun birbaşa bazara çıxışına imkan verməməsi

bu sahədə də destruktiv tendensiyalar doğurur. Nəticədə ərzaq bazarında mövcud qiymət artımından belə istehsalçı lazımı səmərəni əldə edə bilmir. Bu vəziyyət nəinki istehsalçının, həm də istehlakçının maraqlarına uyğun gəlmir, hər iki tərəfin sürətlə yoxsullaşmasına gətirib çıxarır. Mövcud situasiyanın aradan qaldırılması aqrar əmtəə istehsalçıların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ərzaq bazarında destruktiv tendensiyaların aradan qaldırılmasını, yerli istehsalçıların və istehlakçıların maraqlarının qorunmasını tələb edir. Bu isə dövlət tərəfindən ərzaq bazarında zəruri tənzimləyici tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Dövlət tərəfindən ərzaq bazarının tənzimlənməsinə yönəlik fəaliyyəti aqrar əmtəə istehsalçıların maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında son dərəcə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ərzaq bazarının tənzimlənməsi zərurəti eyni zamanda onun digər bazar növlərindən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olması ilə də şərtlənir. Ərzaq bazarının tənzimlənməsində dövlətin məqsədi həm də istehsalçıları bazar konyunkturunda baş verən dalğalanmaların təsirindən çevik və effektiv şəkildə qorumağa nail olmaqdan ibarətdir. Ərzaq bazarını tənzimləməklə dövlət eyni zamanda bazarı idxal kanallarının dempinq fəaliyyətindən də qoruyur.

Ərzaq bazarının tənzimlənməsində dövlətin iştirakı bazarın əmtəə təklifinin əsas etibarlılığı ilə aqrar sahədən qaynaqlanması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrü iqtisadiyyatında istehlakçının istəyinə uyğun gəlirli fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün aqrar bölmənin imkanları məhdudur. Bu məhdudiyyətin səbəbləri müxtəlifdir və konkret

zaman kəsiyində dəyişə bilər. Odur ki, onların bəzilarinə münasibət bildirməyə çalışaq:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları bazarın sərt və dinamik tələblərinə adekvat reaksiya üçün zəruri maliyyə imkanlarına malik deyillər. Torpaq islahatından sonra az-çox dərəcədə səmərəli fəaliyyət göstərən istehsal vahidlərinin parametrləri texnoloji yeniliklər üçün əlverişli deyildir. Əsas səbəb təsərrüfatların xırdalığı və qeyri-istehsal kooperasiyasının lazımi səviyyədə təşəkkül tapmamasıdır.

- Digər səbəb sahədaxili rəqabətin güclü olmasında və bu səbəbdən həm digər sahələrə (məsələn, sənaye, ticarət), həm də xaricdə mal təklifi ilə rəqabət imkanlarının məhdudluğuudur.

- Qloballaşma bazar münasibətlərinin yenidən formalaşdığı istənilən dövlətdə aqrar bölmədə dövlət himayəsinə yeni baxış tələb edir və s.

Qeyd olunanlar əlbəttə aqrar bölmənin inkişafını məhdudlaşdıran amillərin hamısını əhatə etmir. Bununla belə, sadalananlar problemin həlli üçün tənzimləyici vasitələrin zəruriliyini kifayət qədər başa düşməyə imkan verir.

Aqrar bölmənin və ərzaq bazarının tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən qiymət siyasətinin həyata keçirilməsini, vergi və sığorta sistemlərinin çevikliyinin təmin olunmasını xüsusi qeyd etməliyik. Tənzimlənmənin bu istiqamətləri digər funksiyaları ilə yanaşı aqrar bölmə və ərzaq bazarının qarşılıqlı münasibətlərində stimullaşdırıcı təsiri gücləndirmək imkanlarına malikdir.

Dövlət zəruri hesab olunan qiymətlərin səviyyəsini təsvir etməklə, başqa sözlə, gəlirləri ynidən bölüşdürməklə müəyyən istehsal sahəsini stimullaşdırmaqla bəzi problemləri həll etməyə çalışır. Bu problemlərə ilk növbədə bazarın (xüsusilə, iri şəhərləri və sənaye mərkəzlərini təzə ərzaqla) fasiləsiz təminatı, ixrac yönümlü kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı və s. aid edilməlidir. Kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının qiymətlərində paritetə doğru ciddi addımlar atılması da həllini gözləyən bu qisim məsələlərdəndir.

Aqrar bölmədə vergi sisteminin tənzimləyici funksiyalarının reallaşdırmaq imknaı daha genişdir. Bu halda vergi dərəcələrində differensiasiyasının dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi, vergi borclarının ləğv edilməsi və i.ə. istiqamətində işlər səmərə verir. (2)

Keçid dövrü təsərrüfatçılığın istənilən sahəsində risklərin artması ilə xarakterikdir. Aqrar bölmədə risklər daha çoxdur. Bu sahədə bioloji-texnoloji xarakterli tam proqnozlaşdırıla bilməyən gözlənilməz hadisələrin fonunda daha ehtiyatlı fəaliyyət tələb edir. Sığorta inkişafın tarixən təşəkkül tapmış zamanət sistemi kimi aqrar bölmənin və ərzaq bazarının qarşılıqlı inkişafında mühüm tənzimləyici vasitə rolunu oynayır. Formalaşmaqda olan ərzaq bazarında istehlakçı və istehsalçının maraqlarını nəzərə alaraq sığorta münasibətləri qurmaq, sahəyə investisiya cəlb

edilməsini dəstəkləmək və digər məsələlərdə sığorta sisteminin imkanları genişdir.

Azərbaycanda aqrar bölmənin sığortalanması ilə əsasən "Azərsığorta" dövlət sığorta şirkəti və "Başak-İnam" Azərbaycan-Türkiyə sığorta şirkəti məşğul olur. Bu fəaliyyət bölmənin inkişafında özünəməxsus rol oynamışdır. Bununla belə, 2001-ci ildə aqrar bölməyə sığortaçıların marağının azalması ilə xarakterikdir. Onu da deyək ki, kənd təsərrüfatı istehsalçıları da sığortalanmaya marağı azalmışdır. 2000-ci ildə sığorta şirkətləri tərəfindən 345 milyon manat sığorta mükafatları alınmışdırsa, 2005-ci ildə bu məbləğ cəmi 184 milyon manat olmuşdur. Müqayisə dövrüyə sığorta ödənişlərinin isə, əksinə artması baş vermişdir. 2000-ci ildə ödənişlərin cəmi məbləği 229 milyon manat olmuşdursa, 2005-ci ildə bu göstərici 256 milyon manat təşkil etmişdir. Başqa sözlə, sığorta mükafatları, müqayisə edilən dövrdə 161 milyon manat azaldığı halda, sığorta ödənişlərinin cəmi məbləği 27 milyon manat artmışdır.

Son iki ildə aqrar sığortada baş verən proseslər, biznsin bu sahəsinin gəlir gətirmədiyinə dair başqa nümunələr də vermişdir.

Torpaq islahatının səmərəli nəticələrini yaxşılaşdıran tənzimləmə tədbirləri sırasında ixrac yönümlü istehsalı stimullaşdırma işləri xüsusilə diqqətə layiqdir. Təbii-iqlim şəraitinin əlverişliliyi Azərbaycanın bir neçə təbii-iqtisadi rayonunda böyük miqdarda eyni məhsul qrupunun (meyvə-tərəvəz üzrə) istehsalına təkan verməklə, ixracda qarşıya çıxan problemləri kəskinləşdirir.

Bu problemlərin həlli vergi, gömrük, sığorta və digər orqanların birgə fəaliyyəti sayəsində səmərəli təmin edilə bilər. Təbii ki, tariflərlə əlaqədar olan məsələləri ilk növbədə həll etmək lazım gəlir.

Aqrar islahatların həyata keçiriləmsi intensiv istifadə olunan ərazilərdə daha ciddi iqtisadi ekoloji, təşkilati və sair tələblər qoyur. Bu ərazilərdə torpaqların özəlləşdirilməsi qeyri-kənd təsərrüfatı sahələri ilə qarşılıqlı münasibətlərin qısa vaxt ərzində qaydaya salınmasını nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi bu ərazilərdə kənd təsərrüfatı dövrüyəndən, müvəqqəti olaraq çıxarılmış sahələr az deyildir. Həmin sahələrin səmərəli istifadəsi onların yaxın perspektivdə hansı məqsədlər üçün nəzərdə tutulduğunu aydınlaşdırmaqla dövrüyəyə cəlb ediləcək hissənin bərpası tədbirlərinin hazırlanması tələb edir.

Haqqında danışılan torpaq bazarının intensivliyi daha yüksəkdir. Hüquqi boşluqlardan maksimum istifadə etməklə kənd təsərrüfatı torpaqlarının digər məqsədlərlə istifadəsi halları daha çoxdur.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə kənd təsərrüfatına yararlı və bu təyinatla malik sahələrin istifadəsinin vergi və kredit mexanizmi sayəsində stimullaşdırmaq imknaı böyükdür. Belə ki, bir sıra ölkələrdə intensiv istifadə edilən ərazilərin aqrar təyinatını təmin etmək üçün vergi differensiasiyası tətbiq olunur.

Böyük sənaye mərkəzlərinə və iri şəhərlərə yaxın olan ərazilərdə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar nəzərdə tutulduğu kimi istifadə dilmirsə, onlara dəfələrlə yüksək vergi qoyulur.

Vergi mexanizmi intensiv istifadə edilən ərazilərdə qarşılıqlı razılaşdırılmış fəaliyyətin təşkilini tələb edir.

"Müasir dünya təcrübəsində şəhər və regional (rayon) hakimiyyət orqanları yerli şəraiti nəzərə alaraq, müstəqil şəkildə vergi bazasının və vergi dərəcəsinin müəyyən edilməsi də daxil olmaqla, torpağın və digər daşınmaz əmlakın vergiyə cəlb edilməsinin konkret sistemlərini, daşınmaz əmlakın qiymətləndiriləmsi metodlarının və vergilərin yığılması proseduralarının işləmələrini həyata keçirilər". (Müasir əmlak bazarı və qiymətləndirmə fəaliyyətinin qanunvericilik təminatı) Tənzimlənmənin kredit mexanizmindən istifadə zamanı intensiv istifadə edilən ərazilərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq üçün güzəştlər tətbiq olunur, böyük miqdarda dövlət yardımı edilir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə həmin ərazilərin sıradaş çıxmış hissələrinin bərpası və kənd təsərrüfatı dövrünə qaytarılması xərcləri demək olar ki, dövlət fondlarının hesabına maliyyələşdirilir. Bir qayda olaraq,

ƏDƏBİYYAT

1.A.F.Abbasov. Daxili bazarın qorunması ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin prioritet istiqaməti kimi. Az.ETKTİ və Tİ-nun elmi əsərləri. Bakı 2004 (3), 12-20 s. 2.İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı-2002, 220 s.

BÜDCƏ-VERGİ TƏNZİMLƏYİCİLƏRİNİN ƏRZAQ BAZARININ SABİTLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Z.M.AXUNDOV, aspirant
Az.KTA

Dövlətin iqtisadi vəzifələrinin həyata keçirilməsinin maddi əsasını dövlət büdcəsi təşkil edir. Büdcə sözü bütün dillərə "budket" sözündən keçmişdir. Bu ingilis sözü olub, mənası - çanta, torba kimi açıqlanır. Büdcə sözü XVII əsrdən maliyyə kateqoriyası kimi iqtisadi leksikona daxil olmuşdur.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsində, istehsalın stimullaşdırılmasında və həmçinin cəmiyyətin sosial inkişafında dövlət büdcəsinin çox böyük rolu vardır.

İqtisadi münasibətlərin mühüm tərkib hissəsi sayılan maliyyə münasibətləri sistemində dövlət maliyyəsi adlanan dairədə dövlət büdcəsi əhəmiyyətli yer tutur.

Məlumdur ki, dövlət bir sıra iqtisadi vəziyyətləri yerinə yetirir, onun iqtisadi, sosial, siyasi və s. sahələrdə çoxsaylı, çoxşaxəli işləri yerinə yetirməsindən ötrü maliyyə vəsaiti tələb olunur. Elə bu məqsədlə dövlət pul vəsaiti fondlarını yaratmaq məcburiyyətində qalır və əvvəl göstərdiyimiz dairələrdə lazımi işləri aparmaqdan ötrü pul vəsaitləri fondlarından istifadə etməli olur. Aydın məsələdir ki, problemin həlli toplanan pul vəsaitlərinin qədərindən asılıdır.

Dövlət büdcəsi məsələsində mühüm əhəmiyyət

bu ərazilərdə xırda ailə təsərrüfatları kiçik xüsusi cəkiyə malikdir. Onların rentabelliyi orta səviyyədə xeyli aşağıdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ABŞ-da və Qərbi Avropada bu təsərrüfatların xeyli hissəsinə kənardan əldə edilən gəlirlər qoyulmaqla və yalnız bu halda təsərrüfatçılığı davam etdirmək mümkün olur.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə ərzaq bazarının tənzimlənməsi xüsusiyyətlərindən biri məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatında fəaliyyətin daha intensiv əsasda qurulması ilə şərtlənir. Həmin ərazilərdə istehsalın və emalın yeni texnologiyalarının tətbiqi səviyyəsi daha yüksəkdir. Bu isə əxüsusilə torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətin təşəkkül tapdığı ilk dövrlərdə kəskin ekoloji problemlər yaradır. Odur ki, haqqında danışılan ərazilərdə aqrar bölmənin tənzimlənməsi sözün həqiqi mənasında iqtisadi-ekoloji tənzimləmə şəklində həyata keçirilir.

İntensiv istifadə olunan ərazilərdə aqrar bölməyə investisiya qoyuluşları digər ərazilərə nisbətən daha çoxdur. Burada investisiyalaşmış demək olar ki, bütün formalarına rast gəlmək mümkündür. Belə vəziyyət investisiyalaşma prosesinin tənzimlənməsində bütün mümkün üskullardan istifadəni şərtləndirir.

kəsb edən məqamlardan biri büdcəyə toplanan pulların hansı mənbələrdən əldə olunması və onun necə sərf olunmasıdır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissəsinə vergi və rüsumlar təşkil edir.

Büdcənin ikinci dəgər mühüm bölməsi xərclər hissəsidir ki, burada da gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü həyata keçirilir. Büdcənin gəlirləri müxtəlif istiqamətlərdə xərclənir, necə deyirlər, maliyyələşdirmə əməliyyatları aparılır.

Ümumən dünya dövlətlərinin çoxu çalışır ki, büdcənin gəlirləri və xərcləri arasında normal nisbət, tarazlıq yaransın. Dünya təcrübəsi göstərir ki, əksər dövlətlər nə qədər çalışsalar da nəticə etibarilə müəyyən səbəblər üzündən xərcləri azalda bilmir, bu səbəbdən də xərclər bir qayda olaraq, gəlirləri üstələyir.

Büdcə kəsiri məsələsinə gəldikdə isə belə bir həqiqət meydana çıxır ki, büdcə mədaxilinin azlığı və ya çoxluğu özünü ümumi daxili məhsula nisbətən cəmiyyətin vəsaitində ifadə edirdi əksər ölkələrdə ümumi milli məhsulun 25-50%-ə qədər büdcə vəsaiti ilə bölüşdürülür.

Dövlət büdcəsi cari ilə dövlətin əsas maliyyə planı kimi qanunverici orqan tərəfindən təsdiq olunmaqla